

ΕΥΘΥΜΗΣ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ Ν. ΠΟΥΛΑΝΤΖΑ ΓΙΑ ΤΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΑΞΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ

Ξαναδιαβάζοντας το έργο του Ν. Πουλαντζά, δέκα χρόνια μετά απο το θάνατό του, μπορούμε να δοκιμάσουμε την αντοχή της σκέψης του στο χρόνο και να διαπιστώσουμε την ερμηνευτική εμβέλεια της θεωρίας του στη σύγχρονη ιστορική και κοινωνική συγκυρία ως προς τη μελέτη των κοινωνικών δυνάμεων και τον προσδιορισμό των κοινωνικών τάξεων απο τις οικονομικές, τις πολιτικές και τις ιδεολογικές σχέσεις τους.

Το πρόβλημα των τάξεων και των ταξικών σχέσεων απασχολεί τη σκέψη του Ν. Πουλαντζά απο τα πρώτα χρόνια της συγγραφικής του δραστηριότητας, γιατί συνδέεται με το ζήτημα της φύσης του κράτους και του συνόλου των δομών ενος κοινωνικού σχηματισμού που είναι διαιρεμένος σε τάξεις. Στη «Β' Εβδομάδα σύγχρονης σκέψης» που είχε οργανώσει το κέντρο Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών, στην Αθήνα στις 4-15 Μαΐου 1966, ο Ν. Πουλαντζάς μίλησε για «θέματα της μαρξιστικής αντίληψης περί κράτους», ενώ στο σεμινάριο που ακαλούθησε, για τις «τάξεις και το Κράτος»¹.

Στις ομιλίες του αυτές άσκησε κριτική στην ιστορική και ανθρωπιστική αντίληψη για τις τάξεις, που τις όριζε ήδη απο τότε ως «το σημείο συναρμογής των διαφόρων αντικειμενικών δομών»². Οι κοινωνικές τάξεις αποτελούν μian έννοια που δηλώνει τις επιπτώσεις των δομών πάνω στους ανθρώπους, «φορείς των δομών». Οι τάξεις είναι κι' αυτές δομές ενω οι ανθρωποι θεωρούνται φορείς τους³. Αν δεχτούμε την τάξη ως σημείο συναρμογής των διαφόρων δομών, μπορούμε να πούμε ότι οι τάξεις τοποθετούνται σε διάφορα επίπεδα. Πρώτα στο οικονομικό επίπεδο, το οποίο είναι

1. Βλ. στα κείμενα των διαλέξεων που δημοσιεύτηκαν με τον τίτλο: «Μαρξισμός και επιστήμη. Β' Εβδομάδα σύγχρονης σκέψης, από το Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών, Αθήνα 1966, εκδ. Θεμέλιο, σσ. 283-326 και 327-383.

2. Ο.π. σελ. 31.

3. Τον όρο «φορέας (Träger) τον χρησιμοποιεί ο Μαρξ στην εισαγωγή του «Κεφαλαίου», π.χ. σ. 50, MEW, τομ. 23, Berlin 1970. Επίσης, Λουί Αλτουσέρ, Στοιχεία αυτοκριτικής, Αθήνα 1983, εκδ. Πολύτυπο, σελ. 48/49.

το επίπεδο του τρόπου παραγωγής και των παραγωγικών σχέσεων... έπειτα στο πολιτικό επίπεδο και τέλος στο ιδεολογικό...»¹.

Δύο χρόνια αργότερα, στα 1968, δημοσιεύει το έργο του: «Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις» όπου μελετά διεξοδικά: το πρόβλημα του θεωρητικού υπόβαθρου των τάξεων² και τη σχέση του πολιτικού στοιχείου προς τις πολιτικές τάξεις³: Εξετάζει τις τάξεις μέσα σε έναν τρόπο παραγωγής και μέσα σε έναν κοινωνικό σχηματισμό⁴, το ρόλο της πολιτικής πάλης των τάξεων στον ορισμό τους⁵, τις διακρίσεις των τάξεων (τις έννοιες της μερίδας μιας τάξης, τις κατηγορίες και τα κοινωνικά στρώματα)⁶, τις ταξικές δομές και τις ταξικές πρακτικές, σε σχέση πάντα με την πάλη των τάξεων. Όλα τα παραπάνω ερευνώνται σε σχέση με την εξουσία, την οποία ορίζει ως την «ικανότητα μιας κοινωνικής τάξης να πραγματοποιεί τα ειδικά της αντικειμενικά συμφέροντα». Στο ίδιο έργο μελετά επίσης τα βασικά γνωρίσματα του κεφαλαιοκρατικού κράτους, τα συμφέροντα των κυρίαρχων και των κυριαρχούμενων τάξεων, το συνασπισμό στην εξουσία το πρόβλημα των ταξικών συμμαχιών, το πρόβλημα της ενότητας της εξουσίας και το φαινόμενο της σχετικής αυτονομίας του κεφαλαιοκρατικού κράτους.

Ας δούμε όμως από κοντά τις απόψεις του για το θεωρητικό υπόβαθρο των τάξεων. Ο Ν. Πουλαντζάς διαπιστώνει ότι οι αναλύσεις του Μάρξ που αφορούν στις κοινωνικές τάξεις αναφέρονται πάντοτε όχι απλώς στην οικονομική δομή —τις παραγωγικές σχέσεις—, αλλά στο σύνολο των δομών ενός τρόπου παραγωγής και ενός κοινωνικού σχηματισμού και στις σχέσεις που διατηρούν μεταξύ τους τα διάφορα επίπεδα. «Μια κοινωνική τάξη», μας λέει, «μπορεί να προσδιοριστεί είτε στο οικονομικό επίπεδο, είτε στο πολιτικό, είτε στο ιδεολογικό. Μπορεί επομένως να εντοπιστεί σε σχέση με μian ιδιαίτερη βαθμίδα. Εν τούτοις ο ορισμός μιας τάξης σαν τέτοιας και η κατανόησή της στην έννοιά της σχετίζεται με το σύνολο των επιπέδων, των οποίων αποτελεί το αποτέλεσμα»⁷. Οι τάξεις δηλαδή παρουσιάζονται ως «το ολικό αποτέλεσμα των δομών μέσα στην περιοχή των κοινωνικών σχέσεων»⁸. Οι κοινωνικές σχέσεις τοποθετούνται μέσα στις

1. Βλ. Ν. Πουλαντζας, *Μαρξισμός και Επιστήμη*, ο.π. σελ. 330/31.

2. Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τομ. α, Αθήνα 1975, εκδ. Θεμέλιο, σελ. 76, γαλλ. Ν. Ρ., *Pouvoir politique et classes sociales*, Paris 1968.

3. Ο.π. σελ. 98 κ.ε.

4. Ο.π. σελ. 94 κ.ε.

5. Ο. π. σελ. 98

6. Ο. π. σελ. 114.

7. Ο. π. σελ. 84.

8. Ο. π. σελ. 84.

δομές ενός τρόπου παραγωγής και ενός κοινωνικού σχηματισμού, δηλαδή μιας κοινωνίας ως ολότητας, που περιλαμβάνει τόσο τις οικονομικές όσο και τις πολιτικές και τις ιδεολογικές πρακτικές, που της αντιστοιχούν¹.

Ο Ν. Πουλαντζάς προσπαθεί στις αναπτύξεις του να αποφύγει τη σύγχυση ανάμεσα στις δομές και τις κοινωνικές σχέσεις στο οικονομικό επίπεδο για να μην περιορίσει το πρόβλημα των κοινωνικών τάξεων στο οικονομικό μόνο στοιχείο. Ο σκοπός της δομικής του ανάλυσης έγκειται στην ανακατασκευή του αντικειμένου της έρευνας του με τέτοιο τρόπο ώστε με την ανάπτυξη αυτή να καταδειχθούν οι κανόνες λειτουργίας του². Ο οικονομισμός και ο ανθρωπολογισμός αποτελούν κινδύνους που τους αποφεύγει προσεκτικά σ' αυτή τη φάση του έργου του που χαρακτηρίζεται από έναν δομισμό που ενδιαφέρεται για την ταξινόμηση και την θεμελίωση των σχέσεων ανάμεσα στις διάφορες βαθμίδες και για τον προσδιορισμό των εννοιών που χρησιμοποιεί για την κατασκευή του αντικειμένου της έρευνας του. Έτσι βλέπει την κοινωνική τάξη ως «μιαν έννοια που δείχνει τα αποτελέσματα του συνόλου των δομών, της μήτρας ενός τρόπου παραγωγής ή ενός κοινωνικού σχηματισμού πάνω στα δρώντα πρόσωπα, που αποτελούν τα υποστηρίγματά της: αυτή η έννοια δείχνει λοιπόν τα αποτελέσματα της ολικής δομής μέσα στην περιοχή των κοινωνικών σχέσεων»³. Λέγοντας «αποτέλεσμα» εννοεί την ύπαρξη του προσδιορισμού των δομών μέσα στις κοινωνικές τάξεις.

Οι Μάρξ και ο Ενγκελς, όταν ήθελαν να δηλώσουν ένα κοινωνικό όλο, ιστορικά καθορισμένο, χρησιμοποιούσαν στα έργα τους τους όρους «κοινωνικός σχηματισμός» και «κοινωνία». Τον πρώτο όρο τον εννοούσαν ως οικονομικό-κοινωνικό και τον δεύτερο ως ταξικό, δηλαδή ως μια «κοινωνία διαιρεμένη σε τάξεις»⁴. Για τον Ν. Πουλαντζά ο όρος «κοινωνικός σχηματισμός» αναφέρεται αυστηρά στα δομικά επίπεδα, ενώ ο όρος «κοινωνία» δείχνει, συχνά με τρόπο περιγραφικό, την περιοχή των κοινωνικών σχέσεων⁵. Όσον αφορά στη συγκρότηση των κοινωνικών τάξεων αυτή δεν αναφέρεται μόνο στο οικονομικό επίπεδο, αλλά συνίσταται σ' ένα αποτέλεσμα του συνόλου των επιπέδων ενός τρόπου παραγωγής ή ενός κοινωνικού σχηματισμού. Δηλαδή η συναρμογή των δομών που ορίζει έναν δεδομένο τρόπο παραγωγής ή έναν κοινωνικό σχηματισμό είναι κατά γενικό

1. Βλ. G. Schiwy, *Neue Aspekte des Strukturalismus*, München 1973, σελ. 52 του ίδιου: *Der französische Strukturalismus*, Hamburg 1969, σελ. 74.

2. Βλ. σχετικά: R. Barthes, *Essais Critiques*, Paris 1964, σελ. 214.

3. Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική Εξουσία*, ο.π. σελ. 90. Βλ. επίσης τον ίδιο: «Η κρίση του Κράτους», Αθήνα 1978, σελ. 37.

4. Βλ. π.χ. MEW, 23, *Das Kapital*, Berlin 1970, σελ. 95, 183, 184, 231, 371.

5. Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική Εξουσία*, ο.π., σελ. 92.

κανόνα, λέει ο Ν.Π., η συναρμογή των κοινωνικών σχέσεων, των επιπέδων ταξικής πάλης¹.

Η ύπαρξη μιας τάξης δεν μπορεί να συγκροτηθεί μονάχα από τη σχέση των οικονομικών δομών και των παραγωγικών σχέσεων. Η έννοια της τάξης καλύπτει την ενότητα των ταξικών πρακτικών - ταξική πάλη -, των κοινωνικών σχέσεων ως αποτέλεσμα της ενότητας των επιπέδων των δομών². Μ' αυτή την έννοια η μεμονωμένη εξέταση της ταξικής, οικονομικής πολιτικής, ιδεολογικής πρακτικής, προϋποθέτει μιαν έννοια της τάξης τετοια που να καλύπτει την ενότητα αυτών των πρακτικών, δηλαδή ολόκληρου του πεδίου των κοινωνικών σχέσεων. Η ύπαρξη όμως των τάξεων συνδέεται με το πρόβλημα του κράτους, τη σχετική αυτονομία του και την δυνατότητα του να δημιουργεί νέες παραγωγικές σχέσεις, δηλ. νέες τάξεις³.

Ο Πουλαντζάς πιστεύει ότι η κατασκευή της έννοιας της τάξης μονάχα σε συνάρτηση με τις παραγωγικές σχέσεις, δηλαδή μόνο στο οικονομικό επίπεδο, θα οδηγούσε σε μιαν οικονομική πάλη των τάξεων που δεν θα ήταν ταξική πάλη. Από την άλλη πλευρά ο αντίποδας του οικονομισμού, ο ιστορικισμός, πιστεύει ότι παρουσιάζει την κοινωνική τάξη ως «ενεργό παράγοντα, ως υποκείμενο της ιστορίας, που δρά μόνο στο πολιτικό επίπεδο⁴ και στο ιδεολογικό, που δεν μπορούν να αναλυθούν με την βοήθεια των δομών. Η κριτική του στην ιστορικίστικη προοπτική έρευνας και στις οικονομικίστικες δριαστρεβλώσεις της σκέψης των κλασικών συνδυάζεται με μιαν δομική προσέγγιση, που δεν είναι όμως πάντα σαφής και κατανοητή, λόγω των αμφιλογιών και κάποιων αποδεικτικών αλμάτων. Μαζί με το Μάρξ πιστεύει ότι ο «ταξικός πολιτικός αγώνας είναι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας», που συγκεντρώνει τις αντιφάσεις και αντανακλά τις σχέσεις των άλλων επιπέδων της ταξικής πάλης. Τονίζει ότι θα πρέπει να έχουμε πάντα στο νού την διάκριση ανάμεσα στην ταξική οικονομική πάλη και την ταξική πολιτική πάλη· την διάκριση μεταξύ του οικονομικού και του πολιτικού επιπέδου αναφορικά με την οργάνωση μιας τάξης⁵.

1. Βλέπε στο έργο του Ν. Πουλαντζά, Τα προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου, Αθήνα 1984, εκδ. Θεμέλιο, σελ. 12 κ.ε.

2. Βλ. Ν. Πουλαντζάς, Πολιτική Εξουσία... τομ. Α', ο.π. σελ. 101.

3. Ο.π., σ. 165.

4. Βλ. G. Lukacz, Geschichte und Klassenbewußtsein, Berlin 1923, σ. 57, 76: Ιστορία και ταξική συνείδηση, Αθήνα 1975, εκδ. Οδυσσεάς, σ. 105, 112, 128. Ο Ν. Π. στο έργο του «Προβλήματα του σύγχρονου κράτους» ο.π., στην σελ. 16, τονίζει τη σπουδαιότητα της μελέτης «των αντικειμενικών συντεταγμένων», που καθορίζουν το ρόλο που παίζουν «οι ενεργοί παράγοντες», τα «κοινωνικά δρώμενα πρόσωπα», ανάμεσα σε κοινωνικές τάξεις και τις αντιφάσεις τους. Βλ. επίσης και L. Sebag, Histoire et structure, στο: Les Temps Modernes, 195/1962, και στο: Marxisme et strukturalisme, Paris 1964, σ. 67 κ.ε. του ίδιου.

5. Όπως τονίζει στο έργο του «Πολιτική εξουσία και κοιν. τάξεις», ο.π., σελ. 113,

Αυτά τα ζητήματα που αφορούν στην διάκριση ανάμεσα στα δομικά επίπεδα ενός κοινωνικού σχηματισμού και στα επίπεδα πρακτικής και πάλης των τάξεων, η διάκριση μ' άλλα λόγια ανάμεσα σε δομές και κοινωνικές σχέσεις, συνδέεται με την έννοια της κρατικής εξουσίας και της σύγκρουσης των ταξικών συμφερόντων. Γιατί η έννοια της εξουσίας, για τον Ν. Π., έχει ως τόπο συγκρότησης της το πεδίο των ταξικών πρακτικών. Οι σχέσεις των τάξεων είναι σχέσεις εξουσίας. Επίσης όταν μιλάμε για την κρατική εξουσία εννοούμε την εξουσία μιας καθορισμένης τάξης—στης οποίας τα συμφέροντα αντιστοιχεί το κράτος— πάνω σε άλλες κοινωνικές τάξεις. Οι ταξικές σχέσεις είναι, σε όλα τα επίπεδα, σχέσεις εξουσίας, όπου όμως η εξουσία είναι απλώς μια έννοια που δείχνει το αποτέλεσμα των δομών πάνω στις σχέσεις των πρακτικών των διαφόρων τάξεων που ανταγωνίζονται¹.

Η έννοια της εξουσίας, που προτείνει ο ίδιος, δηλώνει, όπως είδαμε, «την ικανότητα μιας κοινωνικής τάξης να πραγματοποιεί τα ειδικά συμφέροντα της». Η εξουσία δεν ταυτίζεται με το γεγονός της συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων² αλλά έχει ως πλαίσιο αναφοράς την ταξική πάλη μιας κοινωνίας διαιρεμένης σε τάξεις. Ζωτικό παραμένει το πρόβλημα της ταξικής και ιδεολογικής οργάνωσης. Δηλαδή η παρουσία μιας τάξης ως κοινωνικής δύναμης προϋποθέτει ένα οργανωτικό ξεκίνημα με την ευρεία έννοια του όρου. Κατά την γνώμη του Ν. Π. μια τάξη μπορεί να υπάρχει μέσα σε έναν κοινωνικό σχηματισμό ως «διακρινόμενη» τάξη, ακόμη και στην περίπτωση που είναι «υποπροσδιορισμένη», έστω κι' αν δεν διαθέτει αυτό που θα υποδήλωνε την ύπαρξη μιας δικής της πολιτικής και ιδεολογικής οργάνωσης.

Αυτές οι σκέψεις θα άξιζε να αναπτυχθούν παραπέρα για την εξέταση του ειδικού κοινωνικού ρόλου που παίζουν στην εποχή μας τα διάφορα νέα μαζικά, κοινωνικά και πολιτικά κινήματα, που τείνουν στην διεκδίκηση και πραγματοποίηση συμφερόντων όχι μόνο μιας τάξης αλλά περισσώτερων, προβάλλοντάς τα με μιαν καθολική, καταναγκαστική, κοινωνική δύναμη ως αιτήματα συνασπισμένων πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων.

η ταξική πάλη επιτρέπει την ισορροπία δυνάμεων και καθιστά δυνατή την σχετική αυτονομία του Κράτους.

1. Κατά την διατύπωση του Μάρξ στα «Grundrisse»: «θα ήταν άβολο και λαθεμένο να αφηθούν οι οικονομικές κατηγορίες να διαδεχθούν η μια την άλλη με την σειρά που ιστορικά υπήρξαν καθοριστικές. Η σειρά τους καθορίζεται, αντίθετα, απο τη σχέση που έχουν μεταξύ τους μέσα στη σύγχρονη κοινωνία...», Κ. Μάρξ. Βασικές γραμμές της Κριτικής της πολιτικής οικονομίας, Αθήνα 1989, εκδ. Στοχαστής, σ. 71 (τετράδιο 20). Κ. Marx, Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Berlin 1974, 28, Heft M. 20

2. Βλ. Ν. Π. Πολιτική Εξουσία, ο.π., σ. 143, την αναφορά στους Lasswell και Kaplan, Power and Society A. Framework for Social Enquiry, 1950, σ. 70.

Τέτοια κοινωνικά κινήματα, απόρροια της αντιφατικής εξέλιξης και της κρίσης του σύγχρονου καπιταλισμού, σχετίζονται και με τη φύση του κράτους και τις σχέσεις του με τις κοινωνικές τάξεις, ιδιαίτερα στη σημερινή φάση του μονοπωλιακού καπιταλισμού.

Οι ταξικές αντιθέσεις μέσα στους κόλπους του κράτους αποτελούν ένα απο τα αντικείμενα της συλλογής κειμένων που είχε επιμεληθεί ο Ν. Πουλιαντζάς το 1978 με τον τίτλο: «Η κρίση του Κράτους»¹. Το σύγχρονο κράτος δεν θεωρείται ως μια ενύπαρκτη οντότητα, αλλά όπως συμβαίνει και με το κεφάλαιο, ως μια σχέση, ως μια υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε τάξεις και ταξικές μερίδες, με τον ιδιαίτερο τρόπο που αυτές εκφράζονται μέσα στους κόλπους του κράτους. Οι ταξικές αντιθέσεις εγγράφονται μέσα στην ίδια τη δομή του κράτους. Το κράτος είναι μια σχέση, μας λέει ο Ν. Πουλιαντζάς². Το κράτος συμπυκνώνει μέσα του, με ιδιόζοντα τρόπο, όχι μόνο το συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στις μερίδες του συνασπισμού εξουσίας, αλλά και τον συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα σ' αυτόν και στις κυριαρχούμενες τάξεις³.

Για τον Ν. Πουλιαντζά το κράτος ήταν ένα ιστορικό, πολιτικό, μόρφωμα, εκδοχή εξουσίας αλλά και κρίσης εξουσίας που έπρεπε να μελετηθεί σε βάθος, σ' όλους τους μετασχηματισμούς και τους τύπους του. Με την έννοια «της σχετικής αυτονομίας του πολιτικού στοιχείου», που εισάγει στη θεωρία του για το κράτος, αντικρούει τις μηχανιστικές ή εργαλειακές αντιλήψεις για τη σχέση βάσης-εποικοδημήματος και δευρύνει την αντίληψη της αυτονομίας του πολιτικού στοιχείου, την παρουσία της πολιτικής, ταξικής πάλης στην καρδιά του οικονομικού χώρου, μέσα δηλ. στις ίδιες τις σχέσεις παραγωγής⁴.

Στο έργο του «οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό»⁵, το 1974, ο Ν. Πουλιαντζάς εξετάζει διεξοδικά τις σχέσεις του κράτους με την οικονομία προτείνοντας τώρα πιο καθαρά κριτήρια για την οριοθέτηση των κοινωνικών τάξεων, στο στάδιο του κρατικού-μονοπωλιακού καπιταλισμού. Προσπαθεί, όπως λέει ο ίδιος, να προσδιορίσει τα γενικά χαρακτηριστικά αυτής της φάσης και τις επιπτώσεις τους στους διάφορους κοινωνικούς σχηματισμούς και προχωρεί σε λεπτομερείς αναλύσεις της αστικής και της μικροαστικής τάξης, χωρίς να αγνοεί και τα λεγόμενα «νέα μεσαία στρώματα» (τη νέα μικροαστική τάξη), ψάχνοντας να βρεί τον εχθρό και τους δυνητικούς συμμάχους της εργατικής τάξης. Πολλές απο τις έννοιες

1. Ν. Π., Η κρίση του κράτους, Αθήνα 1978, εκδ. Παπαζήση, σελ. 101.

2. Ο.π., σελ. 41.

3. Βλ. MEW, 7, Berlin 1960, σ. 261.

4. Ν. Πουλιαντζάς, Οι Κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο Καπιταλισμό, Αθήνα 1984, εκδ. Θεμέλιο.

και τις αναλύσεις του παραπέμπουν ή αποτελούν βαθύτερες και πιο ξεκαθαρισμένες αναπτύξεις όσων είχε διατυπώσει στα προηγούμενα έργα του, ιδιαίτερα στο «Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις» (1968) και στο «Φασισμός και δικτατορία» (1970).

Το πρόβλημα που τον απασχολεί εδώ είναι η εξέταση της σχέσης του κράτους και των κυρίαρχων τάξεων. Ο ρόλος του κράτους έγκειται στην κατοχύρωση του γενικού συμφέροντος της αστικής τάξης ή των μερίδων της. Χρειάζεται άρα να διαθέτει συνεχώς μια σχετική αυτονομία απέναντι στη μια ή την άλλη μερίδα του ίδιου του μονοπωλιακού κεφαλαίου προκειμένου να αναλάβει το ρόλο του πολιτικού οργανωτή του γενικού συμφέροντος της αστικής τάξης, υπο την ηγεμονία μιας από τις μερίδες της. Στο πρόβλημα της σχέσης του πολιτικού προς το οικονομικό επίπεδο τονίζει τη σχετική αυτονομία του κράτους, όμως μαζί με τους κλασσικούς του μαρξισμού δέχεται ότι το οικονομικό είναι, «σε τελευταία ανάλυση», το καθοριστικό. Στο οικονομικό επίπεδο συμπεριλαμβάνονται και οι παραγωγικές σχέσεις, οι κοινωνικές τάξεις και η πάλη των τάξεων¹. Η κρατική πολιτική θεωρείται «απόρροια των ταξικών αντιθέσεων, που εγγράφονται μέσα στην ίδια τη δομή του κράτους». Το κράτος είναι ένας θεσμός προορισμένος να αναπαράγει την ταξική διαίρεση της κοινωνίας. Δεν είναι συμπαγές αλλά διάτρητο και γεμάτο ρωγμές.

Το κράτος καλείται κάθε στιγμή να παίζει το ρόλο του διαχειριστή της ίδιας του της κρίσης. Η πολιτική κρίση, η κρίση ηγεμονίας, η κρίση ενότητας-ενοποίησης του πολιτικού συμφέροντος του μονοπωλιακού κεφαλαίου, διαμορφώνουν ένα νέο τύπο καπιταλιστικού κράτους με τα γνωρίσματα του ισχυρού αυταρχικού κράτους. (Ενίσχυση εκτελεστικής εξουσίας, κρατική αυθαιρεσία, στεγανά δίκτυα εξουσίας, κρατική βία, ύπαρξη παράλληλων, άρατων κέντρων εξουσίας, επίκληση του εθνικού συμφέροντος, η εμφάνιση του κράτους ως ενοποιητικού παράγοντα του λαού/έθνους, ως οργανωτή των συμφερόντων του λαού κλπ.)

Το κράτος με τους διαφόρους μηχανισμούς του έχει την ικανότητα να κρύβει τον ταξικό του χαρακτήρα από τις κοινωνικές τάξεις. Εκτός από τις ιδεολογικές και τις οργανωτικές του λειτουργίες έχει πρωταρχικά κατασταλτική λειτουργία. Ο κατασταλτικός ρόλος του κράτους συνδέεται στενά με τον ιδεολογικό. Όμως το κράτος, επειδή αποτελεί την υλική συμπύκνωση του συσχετισμού των δυνάμεων, είναι αναγκασμένο να υποστηρίζει ορισμένα συμφέροντα και των κυριαρχούμενων τάξεων, για να πετύχει την διεύρυνση της νομιμοποιητικής του βάσης².

1. Βλ. Ν. Πουλαντζά, Για τον Γκράμσι, Αθήνα 1980, εκδ. Πολύτυπο, σελ. 42, 58 κ.ε., 72 κ.ε.

2. Ν. Πουλαντζά, Η κρίση του Κράτους, Αθήνα 1978, εκδ. Παπαζήση, σελ. 37 κ.

Οι κρατικοί μηχανισμοί έχουν, κατά το Ν. Πουλαντζά, ως κύριο ρόλο να εξασφαλίζουν την ενότητα και τη συνοχή ενός κοινωνικού σχηματισμού καθιερώνοντας την ταξική κυριαρχία, συντελώντας στην αναπαραγωγή των κοινωνικών ταξικών σχέσεων. Επειδή ο προσδιορισμός των τάξεων ανάγεται στις πολιτικοϊδεολογικές σχέσεις κι' αυτές πάλι υπάρχουν υλοποιημένες σε μηχανισμούς, η ανάλυση της ταξικής πάλης και των κοινωνικών τάξεων δεν μπορεί να παραγνωρίζει τις σχέσεις των κοινωνικών τάξεων με τους μηχανισμούς του κράτους. Οι ίδιες οι κοινωνικές τάξεις και η αναπαραγωγή τους δεν είναι δυνατή παρά μόνο μέσω της σχέσης των κοινωνικών τάξεων προς τους κρατικούς και κοινωνικούς μηχανισμούς.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις του Ν. Π. κρίνονται αποφαστικές, γιατί συνδέονται με τα ζητήματα της κρατικής εξουσίας που ανήκει στην ίδια τη δομή αυτών των μηχανισμών, δηλαδή με τις τάξεις και τις μερίδες τάξεων, που κατέχουν το χώρο της πολιτικής κυριαρχίας. Η τελευταία συνδέεται με την ύπαρξη των κρατικών μηχανισμών και θεσμών. Οι συνέπειες που συνάγονται σχετικά με το ζήτημα της ριζικής μεταβολής των κοινωνικών σχέσεων είναι ότι δεν αρκεί μια απλή αλλαγή της κρατικής εξουσίας, αλλά απαιτείται η «επαναστατικοποίηση» των κρατικών μηχανισμών. Δηλαδή δεν αρκεί η αντικατάσταση της αστικής τάξης από την εργατική στην κρατική εξουσία, αλλά η ριζική αλλαγή/ συντριβή των αστικών κρατικών μηχανισμών και η υπέρβαση τους από άλλους, προλεταριακούς κρατικούς μηχανισμούς. Όπως έδειξε η μελέτη του ρόλου και της λειτουργίας των κρατικών μηχανισμών, στους διαφόρους κοινωνικούς σχηματισμούς, η διαμόρφωση του εδάφους της ταξικής κυριαρχίας, της κρατικής εξουσίας είναι, κατά τη γνώμη του, εκείνη που σε τελευταία ανάλυση καθορίζει το ρόλο του Α ή Β κρατικού μηχανισμού ή κλάδου στην αναπαραγωγή των κοινωνικών σχέσεων¹.

Αποτελεί πεποίθηση του Ν. Πουλαντζά ότι η ανάλυση ενός κοινωνικού σχηματισμού πρέπει να παίρνει υπόψη της τις σχέσεις στο επίπεδο της ταξικής πάλης όσο και στο επίπεδο της εξουσίας και στους κρατικούς μηχανισμούς που υλοποιούν και αντανακλούν αυτές τις σχέσεις. Τον βασικό ρόλο πάντως τον αποδίδει στην πάλη των τάξεων. Πιστεύει ότι δεν είναι οι θεσμικές μεταβολές που έχουν ως συνέπεια τα «κοινωνικά κινήματα», (όπως ισχυρίζεται η σύγχρονη κοινωνιολογία), αλλά η ίδια η κοινωνική πάλη που καθορίζει τις μορφές και τις μεταβολές των μηχανισμών.

ε. Βλ. επίσης: του ίδιου, Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός, Αθήνα 1984, εκδ. Θεμέλιο σελ. 182 κ.ε.

1. Πρβλ. MEW 4, Berlin 1971, σελ. 180 και MEW 3, Berlin 1969, σελ. 54. MEW 25, Berlin 1972, σελ. 893.

Οι κρατικοί μηχανισμοί, και ιδιαίτερα οι ιδεολογικοί, παίζουν στη θεωρία του Ν. Πουλαντζά αποφασιστικό ρόλο στην αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων. Κι' αυτό γιατί όπως είδαμε ο δομικός προσδιορισμός των τάξεων δεν περιορίζεται στις θέσεις μέσα στην διαδικασία της παραγωγής αλλά επεκτείνεται σε όλα τα επίπεδα του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, στον προσδιορισμό τελικά των κοινωνικών τάξεων. Οι τάξεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού δεν είναι κάστες, η καταγωγή των φορέων τους δεν τους καθλώνει σε καθορισμένες θέσεις, παρόλον ότι ο ρόλος π.χ. των σχολείων και των άλλων μηχανισμών ως διανεμητών, των φορέων σ' αυτές τις θέσεις, είναι πολύ σημαντικές.

Όπως δείχνει η ευρύτητα της θεματικής του ο Ν. Πουλαντζάς παρήγαγε αξιόλογες προτάσεις για πολλά θέματα της σύγχρονης πολιτικής θεωρίας, που είχαν παραμεληθεί απο την μεταπολεμική πολιτική επιστήμη και την αστική κοινωνιολογία. Ανέπτυξε μια θεωρία για το κράτος και την οικονομική, πολιτική και ιδεολογική σημασία των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής για τη διευρυνόμενη αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων. Πρόσφερε ενδιαφέρουσες αναλύσεις για την αληθινή φύση, και τη δομή της αστικής δημοκρατίας, ως τύπου διακυβέρνησης του κράτους και για τη σχέση του έθνους προς τις τάξεις, τονίζοντας ότι «δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο εθνική μετάβαση στο σοσιαλισμό»¹, υπο τον όρο βέβαια ότι θα μετασχηματισθεί το κράτος και θα παρέλθει μια περίοδος χρονική². Μελέτησε επίσης τις διάφορες μορφές κρατών εκτάκτου ανάγκης³, τα φαινόμενα των πολιτικών και ιδεολογικών κρίσεων, και το πρόβλημα της επαναστατικής στρατηγικής στη Δύση.

Ενδιαφερόταν ζωηρά για το κομμουνιστικό κίνημα στην Ελλάδα και στη Γαλλία και διατύπωσε διάφορες θέσεις για το πρόβλημα των αντιμονοπωλιακών συμμαχιών, για τη φύση του ιμπεριαλισμού, τον καθορισμό του ρόλου των μικροαστικών τάξεων και των αγροτών στους επαναστατικούς αγώνες της εποχής μας. Στο έργο του «Το Κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός» (1978) αναπτύσσει «τις πολιτικές επιπτώσεις των αναλύσεών του σε ότι αφορά τη μετάβαση προς έναν δημοκρατικό σοσιαλισμό, με κεντρικό άξονα τη σχέση μεταξύ σοσιαλισμού και δημοκρατίας, ως ζητήματος των μεταβολών του κράτους.

1. Βλ. Ν. Πουλαντζάς, Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός, Αθήνα 1984, εκδ. Θεμέλιο, σελ. 170.

2. Ο.π., σελ. 171.

3. Ν. Πουλαντζάς, Φασισμός και Δικτατορία, Αθήνα 1975, εκδ. Ολκός. Επίσης «Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου», Αθήνα 1977, εκδ. Θεμέλιο και «Η κρίση των δικτατοριών: Πορτογαλλία, Ελλάδα, Ισπανία, Αθήνα 1977, εκδ. Παπαζήση.

Κατηγορήθηκε, όπως κι' ο Althusser, ότι ενδιαφέρεται πάνω απο όλα για τη συστηματικότητα και την ομοιογένεια της σκέψης, έστω κι' αν το αντικείμενο που ερευνούσε είναι γεμάτα αντιφάσεις και συγκρούσεις. Όπως κι' οι δομιστές κατηγορήθηκε ότι πέρασε στο άλλο άκρο του υπαρξισμού. Οι υπαρξιστές έμειναν προσκολλημένοι στον άνθρωπο και την αφηρημένη υποκειμενικότητα, ενώ οι δομιστές διέλυσαν κάθε υποκειμενικότητα σε υπερ-και διυποκειμενικές δομές¹.

Ανάμεσα στις κριτικές που δέχτηκε το έργο του ενδιαφέρον θα ήταν να μελετηθεί η στάση της ελληνικής αριστεράς, και του ΚΚΕ ιδιαίτερα. Κατηγορήθηκε π.χ. ότι 1) μπλέκει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής με στοιχεία του εποικοδομήματος· το πολιτικό και το ιδεολογικό στοιχείο του εποικοδομήματος με το οικονομικό². 2) ότι εξαιτίας του αντιστοιχισμού του αρνείται τη μελέτη της γένεσης των κοινωνικών φαινομένων, τα οποία τα θεωρεί ως έτοιμες δομές, ότι τέλος 3) οι καταβολές της θεωρίας του για την αυτονομία του πολιτικού και του ιδεολογικού εποικοδομήματος έναντι του οικονομικού ανάγεται στην αμερικάνικη κοινωνιολογία³.

Στις κριτικές αυτές απαντάει με πειστική επιχειρηματολογία, χαρακτηρίζοντας τις αναλύσεις του ως «προτάσεις για συζήτηση», και ενδεχομένως για ανασκευή, μια και τα προβλήματα που εξεταζε τα θεωρούσε «πολύπλοκα», και τις αναλύσεις του «ανοιχτές στην κριτική» και μη οριστικές. Στην κριτική του Ράλφ Μίλιμπαντ ότι το έργο του χαρακτηρίζεται από απουσία συγκεκριμένων αναλύσεων κι' από έντονο «αφαιρετισμό» και «θεωρητικισμό» απαντάει εξηγώντας τη μεθοδολογική του πρόβαση, που την αντιτείνει στις εμπειριστικές ή νεοθετικιστικές προσεγγίσεις της εποχής του. Τονίζει την πεποίθησή του ότι «τα συγκεκριμένα γεγονότα μπορούν να κατανοηθούν αυστηρά—δηλαδή κατά τρόπο αποδεικτικό—μόνο αν ρητά αναλυθούν με την βοήθεια ενός θεωρητικού εξοπλισμού», που θα χρησιμοποιείται με συνέπεια. Αυτό επιτρέπει την αποφυγή του πειρασμού να καταφύγει κανείς στη «δημαγωγία του «σπαρταριστού» γεγονότος», της «κοινής λογικής» και στην «ψευδαίσθηση του προφανούς»⁴. Αντικρούει τον

1. Βλ. σχετικά τη συζήτηση γύρω απο τη γερμανική πρόσληψη του Althusser: A Schmidt, *Geschichte und Struktur*, Regensburg 1971, σ.σ. 9, 112, 126 και Urs Jaeggi, *Theorie der Geschichte: Geschichte der Theorie?* Heft 11/12, σ. 921, 952 κ.ε. Επίσης: U. Müller, *Althusser's strukturalistische Umdeutung des «Kapital»*, στο *DAS ARGUMENT* 189/1975.

2. Κ. Σκαμπαρδώνης, *Μαρξισμός—Αντιμαρξισμός για το κοινωνικό γίγνεσθαι*, Αθήνα 1979.

3. Βλ. Λ. Αλτουσέρ, *Απάντηση στον Τζών Λιούις*, Αθήνα 1977, εκδ. Θεμέλιο, σελ. 121-142.

4. Βλ. Ν. Πουλιαντζάς, *Προβλήματα του σύγχρονου κράτους και του φασιστικού φαινομένου*, Αθήνα 1984, σελ. 62.

εμπειρισμό και τον νεοθετικισμό, των οποίων εκφραστή στη μαρξιστική παράδοση θεωρεί τον οικονομισμό και τον ιστορισμό.

Οι πνευματικές καταβολές του Πουλαντζά ανάγονται στο Μαρξισμό το Στρουκτουραλισμό, τη νομική του παιδεία, τις φιλοσοφικές επιρροές των Althusser, L. Strauss, M. Weber, Parsons T., Merton R.K., τις γαλλικές εμπειρίες του Μάη 1968, και τη μαοϊκή πολιτιστική επανάσταση. Οι αρχικές του επιρροές οφείλονται στον L. Goldman, τον G. Lukacz, τον J. P. Sartre, τον Gramsci και τον L. Althusser, τη σκέψη των οποίων επεξεργάστηκε κριτικά και δημιουργικά. Με το έργο του προσπάθησε να απαλλάξει το Μαρξισμό από τον πολιτικό πραγματισμό, με στόχο την ανανέωση της μαρξιστικής σκέψης. Ο ίδιος παρέμεινε ανοικτός στα επιστημονικά ρεύματα της εποχής του και είχε την ωριμότητα να διορθώνει τις θέσεις του, στη διάρκεια των αναλύσεων του, αξιοποιώντας και την πολιτική πείρα των ταξικών αγώνων, στους οποίους έπαιρνε ενεργά μέρος. Πηγές της σκέψης του δεν ήταν μόνο η μαρξιστική θεωρία, η κοινωνιολογία και η φιλοσοφία αλλά και η πολιτική πάλη στην Ελλάδα και στην Γαλλία των 20 τελευταίων χρόνων. Ολόκληρη η ζωή του χαρακτηριζόταν από τη σύνδεση της δημοκρατικής σοσιαλιστικής θεωρίας και της δημοκρατικής σοσιαλιστικής πρακτικής.

Ο Ν. Πουλαντζάς προσεγγίζει τα κλασσικά μαρξιστικά κείμενα, που αναφέρονται σε ζητήματα εξουσίας, ταξικής πάλης και ιστορίας των κοινωνικών σχηματισμών, εξοπλισμένος με τα εννοιολογικά εργαλεία της σύγχρονης κοινωνιολογίας και τα πορίσματα της γαλλικής και ιταλικής πολιτικής σκέψης. Η απήχηση που είχε το έργο του σε παγκόσμια κλίμακα, ο θεωρητικός και πολιτικός διάλογος που ενεπνευσε, θα έπρεπε να γονιμοποιηθεί και να χρησιμεύσει στους νεώτερους που επιθυμούν να συνεχίσουν τις έρευνες του. Οι τάξεις π.χ. ως κοινωνικό μόρφωμα βρίσκονται σε εξέλιξη και διαφοροποίηση, άρα και οι αντιστοιχίες θεωρίες για τις τάξεις και την ταξική φύση του κράτους απαιτούν συνεχή επαναπροσδιορισμό και έλεγχο των ερμηνευτικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων τους.

Ο σωστός συσχετισμός της θεωρητικής εργασίας του με συγκεκριμένες αναλύσεις των νέων κοινωνικών κινημάτων και των προβλημάτων της ταξικής πάλης μπορεί να είναι χρήσιμος σήμερα για όλους όσοι ενδιαφέρονται να συνεχίσουν στην κατεύθυνση του έργου και του οράματος του Ν. Πουλαντζά για τη χάραξη μιας στρατηγικής μεταβασης στο σοσιαλισμό. Πέρα από τη λογική της «κοινωνικής ειρήνης» και της ισοπέδωτικής ιδεολογίας της «συναινεσης», που αποκρύπτει την ταξική διάσταση των προβλημάτων, οι νέοι αριστεροί καλούνται να ξανασκεφτούν πάνω στα προβλήματα της εξουσίας, του χαρακτήρα των κοινωνικών πολιτικών κομμάτων, των κοινωνικών κινημάτων και του εργατικού κινήματος σήμερα.

Ο Ν. Πουланτζάς μας έδειξε, με το έργο του, ότι η στρατηγική της μετάβασης, με δημοκρατικό τρόπο, στο σοσιαλισμό και ο ριζικός μετασχηματισμός της κοινωνίας δεν περνάνε μέσα από τη συνεργασία των τάξεων, τη λογική της συναινεσης και της κοινωνικής ειρήνης αλλά μέσα από μια διαρκή επαναστατική διαδικασία διεύρυνσης θεσμών της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και ανατροπής του καπιταλιστικού συστήματος με την προώθηση θεσμών άμεσης δημοκρατίας και κοινωνικού ελέγχου με την διεύρυνση και κατοχύρωση ελευθεριών προς την κατεύθυνση του μαρξισμού του κράτους και ανάδειξης της αυτοδιαχειριστικής προοπτικής που επιτρέπει την διείσδυση της κουλτούρας του σοσιαλισμού μέσα στους αρμούς και τις ταξικές δομές της κοινωνίας.

Η μετάβαση στο σοσιαλισμό, που ο Ν. Πουланτζάς θεωρούσε όσο ποτέ επίκαιρο και επιτακτικό αίτημα, μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσα από μια μεγάλη σειρά από ρήξεις, με την βοήθεια μιας πλατειάς εθνικολαϊκής συμμαχίας, που θα εμπεριέχει τα νέα κοινωνικά κινήματα και τις ταξικές δυνάμεις που ενδιαφέρονται για μια δημοκρατική επανοικοδόμηση του κράτους και της οικονομίας, με πλατειά δημοκρατία στη βάση και σε συνεργασία με τα άλλα αριστερά και ριζοσπαστικά κινήματα των άλλων χωρών της Ευρώπης και ολόκληρου του κόσμου. Αυτό υπήρξε το όραμα και το ιδανικό της σκέψης και της δράσης του Ν. Πουланτζά, που ενέπνευσε το έργο του και που διατηρεί ακέραιη την επικαιρότητα του, μέχρι σήμερα.